

LÁGER-BREVVIÁRIUM

Részletek Örkény István Lágerek népe című művéből

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: BOLLA ESZTER

Barátság

„Bajtárs, hová valósi?” Így hangzik a kérdés. Utána nagy ritkán összeölelkeznek, de jórészt csak félreülnek valahová, egy órára, amíg átbeszéljük az életnek azt a rövid kis szakaszát, mely mind a kettőben közös. Egy óráig tart a barátság. Mikor fölkelnek, kezet se nyújtanak, s attól fogva nem is köszöntik egymást. A fogságnak nincsen illemtana.

Van [...] minden fogolynak „párja”, többnyire a szomszédja, s nemegyszer „családja” is, négy-öt ember, aki együtt él. De ez nem barátság, csupán közösségtudat.

Foglyok étkezési szünetben, a Balti-Fehér-tengeri csatorna építésén, 1931–1933 (Gulag-gyűjtemény, Tomasz Kizny)

Család

Sokszor láttuk, milyen könnyel olvasták a hírt, hogy elpusztultak a szülők, a testvérek vagy a gyerekek. Rommá égett a portájuk. Válat vontak. Valahogy úgy érezték, hogy ez is csak a fogsághoz tartozik, s elmúlik a fogsággal együtt. Volt úgy, hogy egy könnyet se ejtettek.

Úgy látszik, a haza csakugyan az a bizonyos csoportkép a falon. Úgy látszik, a család az a fix pont, melyből elindulunk és a mérték, amelyhez önmagunkat mérjük.

Nyilvánvaló, hogy a honvágy a családi érzés pamutszálaival sodródik fonallá. A haza azonos a családdal, s a család, a drága, szép emlék, kínoz és fáj.

A család átvészelt mindent, visszavonulást, ostromot, légítamadást. A család nem változott, hiszen legtöbbször nincs is róla hír. Aki nek nincs családja, az teremt, a semmiből.

Reménytelenség (Josef Ringhoffer alkotása)

Éhség – éhezés

Az éhezésnek alig van irodalma. [...] Nem kutatom, szeméremből, avagy böles óvatosságból hallgatnak-e róla. Nem firtatom azt sem, miért írtak inkább a nemzetközi luxusonatonokról, elkényeztetett hölgyek szokatlan szerelmeiről, magányos emberek kancsal vágyairól és ügyesen kitervelt gyilkosságokról, amikor pedig ezekhez alig van közük. Csak annyit mondok, hogy az éhségről sokkal kevesebbet írtak, mint kellett volna.

Az éhezés kínja nem a foglyok előjoga. De itt a fogságban ez a megrendülés oly tisztán figyelhető meg, mint egy kísérlet.

Az éhség a Tantalosz kínja. Olthatatlan, el nem múló. Az éhség egy testi kielégíhetetlenségen sarjadt lelkiállapot. Kétségtelen, hogy az étel általában megnyugtató. Egy darab tészta vagy gyümölcs biztosítja az élet folyamatosságát: egy bécsi szelet már lehetővé teszi, hogy az ember, aki éhes volt ma, holnap is éhes lehessen. Szükségtelen bővebben magyarázni, hogy egy gyomorrontást követő kényszerkoplálás vagy a nagypénteki gyomorkorgás nem azonos az éhséggel, mert ezeket nem kíséri a tantalozsi reménytelenség, sőt éppen a holnapi húsleves meg a báránysült vonzó illata járja át, vigasztalásképpen. Az az éhség, amelyről szólnunk kell, alapjában csillapíthatatlan páni rettegés, az ösztönök félelme az éhhaláltól. Ez az éhség.

Miről álmodnak az éjszakák? A legtöbbször evésről álmodnak, friss gyümölcseről, ropogós pecsenyéről. Keresztelő, kézfogó és disznótor. Nem kell biztatni senkit, az álmait mindenki boldogan meséli el, azon melegében, ahogy felébredt. „Rántott csirkét ettem zöld salátával.” A másik galuskát evett, a harmadik szilvás gombócot. Ily dúsan terített asztallal kezdődik a nap.

Ez az állapot, a sötétség korszaka, átmenet volt, az első fény, ami átüt rajta, a pékség kemencéjének a tüze volt, ahol a kenyér sült, s a konyha ablaka, melyen a leves gőze párázott. Talán nem árt emlékeztetni rá, hogy az emberi öntudat alapja ma is a karaj kenyér. Minden csak ezután következik. Álom, szeretet, vágy és szerelem, imádság és még az emlékezés is. Csak akkor, ha kézben az a karéj.

A kenyér az életet jelentette és az életnek nincsen ára.

A mai kenyér megvan, de ha a holnap elmarad, nem harcolhatunk érte, a sors, a végzet, a szellemek vagy az istenek kezében vagyunk. Ebben a pillanatban a kenyér fétissé válik.

De hisz megmondtuk jóelőre: ezt az éhséget nem mulasztja el a kenyér. Ez az éhség a Tantalos kínja, olthatatlan és el nem múló. Ez az éhség már független a gyomortól és a bázisíngtól; ha dugig etetné valaki, mint a tömni szánt libát, akkor is azt mondaná: Ehetném!

Honvágy és étvágy. [...] E kettőben a döntő, a nyomós az utóbbi.

Sok szó esett az éhségről. Annak, aki éhes, vagy éhes volt valaha, mindez az unalomig nyilvánvaló. Annak, akinek nem ismerős ez az állapot, annak talán az elmondottak nem mondanak eleget.

Emlékezés

Megszűnnek, kihagytak az emlékek. Nem csak az arcok és a képek merültek el. Kedves nevek, fontos évszámok is.

Volt, aki a születési évén kívül egyetlen évszámra sem emlékezett. De a legtöbben a neveket felejtették el.

Ismertem egy németet, aki a kislánya nevét feledte el. Nem elég, hogy elfelejtette. Hónapokon át eszébe se jutott, hogy felidézze, hogy a fejét törje rajta. Teljesen mindegy volt neki.

Nem futja többre az emlékezésből, mint nyolcra-tízre. Azok is egyhangúan ismétlődnek.

Az ember, ha a sorsa rosszra fordul, visszagondol a szép napokra. A múltból a legelőbb a család. Ezek a legszebb emlékek, s az emlékek merevek, nem változnak, nem torzulnak.

Idő

A fogság nyomorúsága nem a tér összehúzódása. A fogság nem tér, hanem idő kérdése. Akiket megkérdeztem, azok egytől egyig az idő foglyai voltak.

Haza, honvágy

A honvágyból ered az állandó, mély lehangoltság, a fogság életérzése.

A haza alakot váltott, de nem szűnt meg. A fogoly álmatlanul bámul bele az éjszaka vak feketeségébe, ölbeli kisöccse képét keresi, egy balatoni nyár vagy egy hegyaljai ős színeit és ízeit hajhássza. A haza alakot váltott, a honvágy álarcban jár, de él, és minduntalan hallatja szavát.

A haza képe elmosódott: Ahány ember, annyi Magyarország, de egyik sem az igazi, az élő. A honvágy az egyetlen realitásba bújít, mely élesen és tisztán maradt meg: a családba, a jólét és nyugalom boldog körébe, úgy, ahogy az emlékezetben él.

Akinek egy kis képzelete van, tudhatja, hogy a honvágy csendes, de emésztő vágyakozás. Megőrli a türelmet, feszíti az idegeket, át-mossa a lélek békéjét. De aki megélte, az tudja, hogy a honvágy nem csak romboló erő. A honvágy épít is; kiépít új képességeket, mint minden emberi nyomorúság és hiány.

Az első hazulról jött lapok – ha jó híreket hoztak – kézzel kézre jártak. Aki nem kap postát, kölesön kéri a másét, órákig olvassa, mintha neki szólna, és fájó szívvel adja vissza a címettnek. Van olyan, aki megveszi a lapot; ad érte levest vagy kenyeret, csak ne álljon itt hír nélkül, számkivetve.

Hierarchia

[...] a munka a mezőn, a házakban, a gyárakban – az otthon látszatát adta meg. Emberek közé vitt, olyan emberek közé, akiket homályos sejtéssel magasabb rendűnek éreztünk. Mindig magasabb rendűnek érezzük azt, akinek a hatalmában vagyunk.

[...] a kórházi konyhán még a mosogatónak is „leszik” egy kis fehér kenyér, vaj, amerikai konzerv és befőtt. Tehát érthető, hogy minden épkézláb ember [...] a kórházkonyhán szeretne elhelyezkedni. Ez megbocsátható. De nem bocsátható meg, ha valaki ennek érdekében „hazai” tekintélyére hivatkozik. Mert a hadifogság új élet, új társadalom és az új társadalom polgárai füttyülnek a régi kiskirályok előjogaira.

Közösség

Íme, itt vagyunk, akik vágyak nélkül, fásultan és közönyösen túrtuk és néztük a halált. Hajnali ötkor mindenki alszik, az alvó testek öntudatlan mozgása, korgása, horkolása és sóhajtása mintha nem is kétszáznegyven embertől, de egyetlen óriási állattól származnék.

Ki szánandóbb annál, akit így elgyötört a honvágy, az éhség, akit kizsigerelt a munka és elernyesztett a magányosság? Hálótársa a képzelődés, munkatársa a zúgó-lódás, asztali vendége a nincsen elég...

Munka

Akadnak merész egyéniségek, úttörők, akik egy évig is kihúzzák egyetlen fahordás nélkül, nem is szólva állandó munkabeosztásról.

Máshonnan is egybehangzóan azt hallottuk, hogy a foglyok kerülnek a munkát, s a „fogoly-munka” már szállóigéje lett a huzavonának, a lustaságnak és a fusermunkának.

A fogoly-munka rossz, hevenye munka. A fogoly-munka nem is munka, hanem rablógazdálkodás az idővel. Vajon miért?

Ebben a lehangoltságban jó munka nem születik. Még kevésbé akkor, amikor az éhség még állandó és kínzó, amikor a munka nem akarózott az embernek először azért, mert úgyis éhes, másodsor, mert a kapálástól csak még jobban megéhezik.

E szón, hogy „munka”, itt és alább mindig ugyanazt értjük: a fizikai munkát. Szellemi munkát ritkán végeztek a hadifoglyok, testi munkát annál többet és annál többfélét.

[...] Mély és megrendítő az pillanat, amikor az értelem embere egyezséget köt a testi munkával.

Remény

Az élet nem reménytelen, de mégsem kecsegtet semmi jóval. A legelső öröm, az első remény is csak évek múlva valósulhat meg, a háború után, a fogság után, ott-hon... Az idő rabsága ez.

Szerelem

Kevés ilyen kaland volt, minden táborban egy-két eset, a „jólakottak” közül. A tömegnek eszébe sem jutott az asz-szony. A foglyoknak általában száz dolog hiányzott, s e százból a nő talán a legkevésbé. S még ennél is ritkább a szerelem. Évek múltak el, s még hírét sem hallottuk.

Szabadság

Miként különbözik a fogság a szabadságtól? A válasz önként kínálkozik: abban, ami a kettőt elválasztja: a szögesdrótban.

A fogság mámortalan élet. Nemcsak a szerelem má-mora hiányzik belőle, hanem a boré, a tavaszé, az ifjúságé és a szabadságé.

Hiszek abban, hogy akik elviselték a fogság próbáját, elviselik a nehezebbet, a szabadság próbáját is. Hiszek abban, hogy otthon [...] sokszor igazságosabb bíró lesz az, aki itt a fogságban kenyeret lopott, mint aki a bírói hivatást megtanulta, de nem tudja mi az: hűján lenni a kenyérnek.

Szökés

Odakinn lehet enni, inni, néha talán még ölelni is. De idebenn hinni lehet, s a hontalannak többet ér a hit.

[...] a szökevényeket csaknem mindig visszahozzák. Hébe-hóba hallani egy „bravúrról”. [...] Tudok három németről, aki a Volgától egyszer Moszkváig jutott. Visszaszállították őket, leülték a tíz napot, és aztán neki-vágtak újra. Ezúttal Königsbergig sétáltak; tudtommal ez a rekord. Repülőgéppel vitték vissza őket a táborba.

Bokrokkal benőtt óratorny a Salekhard-Igarka vasútvonal építésére létrehozott fogolytáborban, a Jenyiszjei folyó nyugati régiójában, közel az északi sarkkörhöz, 1990 (Fotó: Tomasz Kizny)